

paralyzujícím závazkem, neboť již nemohly splňovat požadavky vznášené jejich podřízenými. Analýza Csanadiové se soustřeďuje na rozpad režimu a nástup přeměny, ale mohla by také být pojímána jako náznak dnešního nebezpečí: nové demokraticky zvolené vedení se prostě nastěhovalo do strukturálního vězení, které po sobě zanechali komunisté, a tak mohou být terčem stejných nesplnitelných požadavků lidu a tím mohou být přemoženi dříve, než se vytvoří nové soukromé zdroje uspokojování potřeb ze sféry soukromého vlastnictví.

Laszlo Urban umisťuje neschopnost rozvoje starého režimu do perspektivně zaměřených úvah o elitách, které nejsou natolik uvězněny ve staré struktuře, aby je lákalo využití jejich výhod tím, že by se klidně spokojili s její přeměnou. Dokazuje, že aparátníci a byrokrati racionálně předvídali

dokonce větší prospěch za nového systému majetkových práv, směrem přes živelné privatizace, udržení a zmodernizování výhod druhé ekonomiky a získání vlastních mimořádných důchodů. Jeho tvrzení má zřejmé kořeny v práci maďarských vědců jako Eleméra Hankinsse, který hovořil o vzniku "nové velkoburžoazie". Tím, že tyto články bourají obrazy monopolistických stranicko-státních systémů a předkládají vysvětlení na základě všeobecnějšího kursu "zájmů", přispívají k opětnému sjednocení jazyka (a politické vědy). Avšak - jako v případě mnohých sugestivních kapitol v tomto svazku - musíme schopnost vysvětlení jevů, překračujících hranice relativně pluralistického maďarského případu, spíše pečlivě hodnotit jako inspiraci pro další přemýšlení, než přijímat.

Daniel R. Abassi, Stanford University

D. B. Dorděvič: O religiji i ateizmu: prispěvky k sociologii náboženství

Niš-Bělehrad, Gradina - Stručna knjiga 1990, 254 s.

Sociologie náboženství je relativně nová, avšak ne příliš mladá věda, respektive sociologická disciplína. Její počátky jsou spojovány s Marxem, její konsolidace s klasiky sociologického myšlení - Durkheimem a Weberem. K jejímu významnějšímu rozvoji jako moderní teoreticko-empirické vědecké disciplíny v nejrůznějších směrech však dochází v několika posledních desetiletích, především od 2. světové války.

Mezi typické představitele současné nemarxistické, resp. postmarxistické jugoslávské sociologie náboženství patří nišský sociolog D. Dorděvič. Je příslušníkem mladší střední generace sociologů, již několik let úspěšně kombinuje teoretická východiska a hypotézy o fenoménech náboženství a ateismu s rozsáhlými a hlubokými empirickými šetřeními.

Ve své poslední významnější publikaci - *O náboženství a ateizmu* - rozebírá D. Dorděvič v rámci uvedeného obecného tématu mnohé zásadní a aktuální sociologicko-náboženské problémy spolu s jejich širšími teoretickými a filozofickými souvislostmi, které

jsou do celého sociologického kontextu umně implantovány. Výsledky autorovy snahy jednoznačně svědčí o tom, že neustrnul na pouhé empirické, teoreticky nepodložené, popisné a kvantitativní sociografické rovině.

V první kapitole - *Kritické sledování ateismu* - se autor nejdříve zabývá základními charakteristikami ateismu, poté rozvádí kritickou analýzu "vědeckého" ateismu, ateistické výchovy a vzdělávání. Ihned v těchto úvodních textech se projevuje podstata Dorděvičova postmarxistického přístupu. Autor zde podává pokus o nové zhodnocení marxistického ateismu s tím, že vychází z autentického Marxe, tedy z autentického marxismu jako z komplexu idejí, který není definitivně ukončen a uzavřen.

Z nejvýznamnějších postřehů a úvah, obsažených v 1. kapitole, je možné vybrat úvahy na téma vztahu víry/něvíry. Autor rozvádí skutečnost, že stejně jako akt víry, tak akt něvíry je v podstatě tajemstvím a záhadou. Přitom záhada víry je často a z nejrůznějších možných úhlů rozebírána v rámci mnoha vědních disciplín, jako např. psychologie, historie, filozofie, sociologie... Jinak je tomu však se zkoumáním tajemství něvíry jako metafyzického aktu a především ateismu jako psychického a společenského faktu. Tyto otázky se prakticky vůbec nestávají předmě-

tem vědeckého zájmu, jsou proto minimálně objektivně objasněny a metodicky a systematicky zpracovány. Mimo jiné i z tohoto důvodu je neocenitelná snaha Dorděviče o konstituování sociologie náboženství komplementární sociologické disciplíny, případně speciálního směru sociologie náboženství, a to sociologie ateismu, která by ve spolupráci s filozofií, antropologií, psychologií a dalšími humanitními vědami měla za cíl zkoumání ateismu, jeho příčin vzniku a jeho přetrvávání, klasifikace apod.

Sám Dorděvič se pokouší přispět ke konstituování sociologie ateismu jeho definováním. Zdůrazňuje přitom, že i přes existenci mnoha druhů ateismu v dějinách lidstva jsou vzácná jeho všestranná teoretická zpracování; většinou jde o sklouznutí na pouhou negaci ateismu. Ateismus definuje jako postoj formovaný sociálním prostředím, s poznávacím, emotivním, hodnotovým a činným aspektem bytí. Jako takový je jak morální pozicí, tak způsobem chování a stylem života. Za základní charakteristiky ateismu chápe Dorděvič radikální humanismus, radikální orientaci na všestranný rozvoj a osvobození člověka a všech duchovních a tvůrčích potenciálů jeho existence a na vytvoření lidského vztahu v řetězci člověk-příroda-společnost. Je samozřejmé, že s Dorděvičovým vymezením ateismu lze polemizovat, autor je však na polemiku připraven, poněvadž řadu myšlenek již publikoval časopisecky a podrobil je tak vědecké kritice. Jedním z důsledků této kritiky je i část 1. kapitoly věnovaná pojmu vědecký ateismus. Autor ho odmítá a zdůrazňuje, že tento pojem vychází z Leninova pojetí náboženství, rozpracovávají ho bolševičtí osvětáři a vnucují ho jako povinný školní předmět.

Druhá kapitola - *K sociologii pravoslaví* - je pro českého sociologa odborně méně přínosná, je však informativní a to o empirickém výzkumu pravoslaví v Srbsku, který, na rozdíl od výzkumu jiných náboženství, je popelkou sociologie náboženství. Důvody tohoto faktu vidí autor v převládání názoru, že homogenní pravoslavné oblasti nejsou zajímavými cíli sociologického výzkumu. V současnosti tento názor ztrácí na síle tím,

jak nabývají na významu souvislosti náboženství a nacionalismu.

Druhou polovinu knihy tvoří kapitoly *Některé otázky sociologie náboženství a Kritická kartotéka sociologie náboženství*. Jde o text, který je čtivý a který může zaujmout každého čtenáře. Je to tím, že kapitoly se skládají z kratších textů, víceméně dříve publikovaných, které se dotýkají nejrůznějších témat: náboženství v učebnicích obecné sociologie, sociologie náboženství a společenské praxe, konfesní mentalita jako faktor (dez)integrace, vztah žen k náboženství, náboženství a národ apod. Zvláštní pozornost věnuje Dorděvič kritické analýze sociologie náboženství v SSSR. Dorděvič má ke kritice všechny předpoklady, svého času totiž pobýval v Moskvě a seznamoval se zde se sociologií náboženství. Pokud mohu soudit, pouze hrstka jugoslávských sociologů se mohla důkladněji seznámit se sociologií východoevropských zemí a stát se tak transferním článkem při cestě sociologických poznatků z Východu na Západ a naopak do konce 80. let. Jsem přesvědčen, že právě Dorděvič patří mezi ty sociology, kteří se tohoto úkolu zhostili na výbornou.

Stručně závěrem. Dorděvičův text, doplněný o předmluvu předního jugoslávského sociologa N. Skledara, je iniciací ke vzniku sociologie pravoslaví a sociologie ateismu s tím, že shrnuje autorovy poznatky o obou směrech sociologického výzkumu. Zvláště sociologie ateismu by mohla oslovit české sociology v dnešní době, kdy v ČSFR prožíváme renesanci náboženského života a všeho, co je s náboženstvím spjato.

D. Dorděvič není pro československé sociology neznámou osobností. Jeho publikace byly recenzovány v časopise Impuls. Je jedním z autorů statě o vývoji jugoslávské sociologie v 70. a 80. letech, kterou uveřejnil časopis Sociológia v roce 1990. Dlouhodobě spolupracuje s několika brněnskými a pražskými sociology, z této spolupráce již vzešla řada textů, z nichž se mnohé objevily ve vědeckých srbských časopisech. Daří se mu tak úspěšně popularizovat alespoň výsek současné české sociologie v jugoslávském (srbském) prostoru.

Jiří Světek